

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ*

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1958 – 1959

1) ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1958

Α'.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΛΕΡΟΝ (25 ΙΟΥΛ. – 8 ΑΥΓ. 1958)

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Ἡ πολύκολπος νήσος Λέρος, ἐκτάσεως 64 τ. χιλ., ἀνήκει διοικητικῶς εἰς τὸ νησιωτικὸν σύμπλεγμα τῆς Δωδεκανήσου, τοῦ ὁποίου καὶ ἠκολούθησεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὰς ἱστορικὰς τύχας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1204 μ. Χ. μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς τῷ 1947 ἀπὸ τοῦ τελευταίου ξένου ἀγνάστου της.

Τὸ ἔδαφος τῆς νήσου, κυρίως βοτάνῳς διαμορφούμενον εἰς τινὰ σημεῖα εἰς μικρὰς κοιλάδας, εἶναι εἰς μεγάλην ἐκτίσιν αὐτοῦ ἄγονον καὶ ἄνυδρον, ἔνεκα δὲ τούτου ἀνεπαρκὲς πρὸς συντήρησιν ἐκ τῆς καλλιέργειας τοῦ τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ 5812 κατοίκων (ἀπογραφή 1951), ὅστις ἀσπάζεται εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, ὀλιγώτερον περὶ τὴν ἀλιεῖαν, πρὸς δὲ καὶ εἰς ἄλλα ἐπαγγέλματα βιοτεχνικά, ἐμπορικά κλπ. Οὕτω τὸ βιοτικὸν ἐνταῦθα ἐπέπεδον ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν χαμηλόν, διὸ καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων ἔχουσιν μεταναστεῦσαι, ἰδίᾳ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Οὗτοι διὰ χρηματικῶν ἐμβασμάτων πρὸς τοὺς οἰκείους τῶν ἐνισχύουν ἐκεῖθεν τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς νήσου.

Πρὸς συλλογὴν στοιχείων τοῦ ἐκ παραδόσεως λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης ἠσχολήθη ἀπὸ τῆς 25 Ἰουλίου - 8 Αὐγούστου 1958. Εἰργάσθη πρὸς τοῦτο εἰς τὰ κέντρα: *Χωριὸ ἢ Μπροστά*, πρωτεύουσιν τῆς νήσου, τὸν συνεχόμενον συνοικισμόν *Ἀγία Μαρίνα*, εἰς τὸ *Λακκί*, εἰς τὰς ἀγροικίας *Βρωμόλιθος*, *Καμάρες* καὶ *Τουρκοπήγαδο*, χρησιμοποιοῦσας εἰς τοὺς τόπους τούτους πληροφορητὰς καὶ ἐκ τῶν συνοικισμῶν: *Γοῦρνες*, *Λρυμῶνας* καὶ *Παρθένι*.

Συνελέχθη ἀξιόλογος λαογραφικὴ ὕλη, ἣτις κατεγράφη εἰς χειρόγραφον, σχήματος 8ου μεγ., ἐκ σελίδων 487, ὅπερ κατετέθη εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον καὶ κατεχωρίσθη ἐν τῷ βιβλίῳ εἰσαγωγῆς λαογραφικῆς ὕλης ὑπ' ἀριθμ. 2279.¹

* Βλ. Ἐπετηρ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. Θ' - Ι' (1955 - 57), σ. 403.

¹ Εἰς τὴν ἐπιτυχὴ ἐκτέλεσιν τῆς λαογραφικῆς ἐργασίας ταύτης εἶχον τὴν βοήθειαν, εἰδικῶς εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν πληροφορητῶν λαογραφικῆς ὕλης, τοῦ καθηγητοῦ κ. Μιχ. Σαμάρκου, τοῦ διδασκάλου κ. Μάρκου Βρατσάλη καὶ τοῦ φαρμακοποιοῦ κ. Θεολόγου Σιδερεῆ.

Ἡ λαογραφικὴ συλλογὴ αὕτη περιλαμβάνει: α) ἐκ τοῦ *ὕλικου βίου* πληροφορίας περὶ τοῦ ἐνδύματος, τῆς διατροφῆς τοῦ λαοῦ, τοῦ γεωργικοῦ καὶ κτηνοτροφικοῦ βίου καὶ τῆς οἰκοδομικῆς τέχνης· β) ἐκ τοῦ *πνευματικοῦ βίου* ὕλην σχετικὴν πρὸς τὰς μαγικὰς καὶ δεισιδαίμονας δοξασίας καὶ συνηθείας, τὴν μαντικήν, τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν λαϊκὴν ἱατρικὴν, δημῳδὰ ἔσματα 62, δίστιχα 56, παραμῦθια 50, εὐτραπέλους διηγήσεις καὶ ἀνέκδοτα 12, μύθους 1, παραδόσεις 45, παροιμίας 114, αἰνίγματα 28, πρὸς δὲ περιπαίγματα, εὐχὰς, κατάρας, λογοπαίγνια καὶ τοπωνύμια καὶ γ) ἐκ τοῦ *κοινωνικοῦ βίου* περιγραφὴν τῶν κατὰ τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτήν, λατρευτὰ ἔθιμα καὶ δοξασίας κατὰ τὰς ἐπισήμους καὶ λαϊκὰς ἐορτὰς τοῦ ἔτους, παιδιὰς καὶ θεσμοὺς λαϊκοῦ δικαίου.*

Ἐπὶ τῆς συγκεντρωθείσης ὕλης ταύτης καὶ τῶν ἐπὶ μέρους φορέων αὐτῆς παρατηρεῖται καὶ ἐνταῦθα τὸ γενικὸν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα φαινόμενον τῆς σταθερᾶς ὑποχωρήσεως πρὸς ἐξαφάνισιν τοῦ *μαροαῖωνος* ἐκ παραδόσεως πολιτισμοῦ

*Ἐκ τῶν πληροφορητῶν μου ἀναφέρω ἐδῶ κυρίως τὰς ἐφορίας Γεωσιμῶ Σαβιζάκη, Κωνσταντίνου Σπύρου, Μαρίαν Μυλωνᾶ καὶ τὸν κ. Ἰωάννην Παπῶν. Πάντας τούτους, ὡς καὶ τοὺς λοιπούς, εὐχαριστῶ θερμῶς ἀπὸ τῆς θέσεώς ταύτης.

α') Διστ. *Ἰ. Οἰκονομολογία*, Λεριστὰ, ἡτοιχασμένα τῆς νήσου Λέρου. Ἐν Ἀθῆναις - ἐν Αἰγύπτῳ 1888. [λαογρ. εἰς σελ. 68, 70, 73 - 74, 78 - 99, 115 - 116].

β') Γεώργ. *Οἰκονόμος*, Λεριστὰν τῆς νήσου Λέρου. Ἐν Ἀθῆναις 1922-23) ἀρ. 8, σ. 11.

γ') *Aldo Rossato*, Stornelli d'amore dell'isola di Lero. Interpretazione poetica coll'aggiunta di notizie Storiche - Geografiche e Folcloristiche. Valdagno 1942 8ον σελ. 151. [53 δίστιχα μετὰ μεταφρ. εἰς τὴν ἰταλικήν].

δ') *Ἀθηνᾶ Ταρσούλη*, Μαντινάδες τῆς Λέρου [24]. Δωδεκαν. Ἐπιθεώρ., ἔτ. Α' (1947) σ. 264. - Ὁ γάμος στὴ Λέρο. Αὐτόθι, ἔτ. Β' (1948) σ. 82.

ε') *Ἀθηνᾶ Ταρσούλη*, Δωδεκάνησα, τόμ. Β' (Ἀθῆναι 1948). (λαογρ. εἰς σελ. 135 - 152, 161-168 κυρίως ἀπὸ σελ. 170 - 192).

ς') *R. M. Dawkins*, Forty-five Stories from the Dodekanese. Cambridge 1950, 4ον [δημοσ. 6 παραμῦθια. ὑπ' ἀρ. 14, 15, 21, 22, 31, 44].

ζ') Θεόδ. Δ. *Μοσχονᾶς*, Λέρος καὶ Λέριοι. Ἀλεξάνδρεια 1950, 8ον σελ. 139. [λαογρ. ἐν σ. 31 - 80].

η') *Μᾶρκος Κουβᾶς*, Μαντινάδες τῆς Λέρου [14]. Καλυμν. Παλμός ἔτ. Β' (1952) ἀρ. τεύχ. 15 - 16, σ. 22.

θ') *Ἀναστ. Καραναστάσης*, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ Λέρου, 1957. (Χφον ἐν τῷ Ἱστορ. Λεξικῷ τῆς Ν. Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀρ. 700β - 700γ, σελ. 295). [Περιλαμβάνεται λαογραφικὴ ὕλη ἐν σελ. 8 - 11, 20 - 21, 35 - 49, 97 - 99, 105 - 108, 113 - 114, 118 - 121, 130 - 135, 141 - 142, 148 - 153, 163 - 199.]

ι') Μαντινάδες τῆς Λέρου [27]. Δωδεκάνησος ἔτ. Β' (1958) ἀρ. 13 - 15, σελ. 21-22.

ια') *Μᾶρκος Βρατσάλης*, Σύμμεικτα λαογραφικὰ τῆς νήσου Λέρου, 1960. (Χφον ἐν τῷ Λαογρ. Ἀρχεῖῳ ὑπ' ἀρ. 2335, σελ. 30).

τοῦ λαοῦ, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν νέων πνευματικῶν καὶ κοινωνικῶν μορφῶν τοῦ συγχρόνου ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων εἰσαγομένου πολιτισμοῦ.

Εἰς τὴν νῆσον ταύτην λόγῳ τῆς συγκεντρώσεως κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἱταλοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1912 - 1943 ξένων, πρὸς δὲ καὶ ἐργατῶν ἐκ διαφόρων νήσων διὰ τὰ ἐκτελούμενα ἐνταῦθα στρατιωτικῆς φύσεως ἔργα, ἡσκήθη ἔτι διὰ τῶν παραγόντων τούτων ἐπίδρασις πρὸς φθορὰν καὶ ἀλλοίωσιν πολλῶν μορφῶν τοῦ λαϊκοῦ βίου, ἰδίᾳ εἰς τὸ ἔνδυμα, τὸν οἰκιακὸν βίον καὶ τὸν πνευματικόν, ἀντιθέτως πρὸς τὸν γεωργικὸν καὶ τὸν κτηνοτροφικόν, ὅστις διετηρήθη ἀλώβητος λόγῳ τῆς μὴ εἰσαγωγῆς ἀκόμη τῶν συγχρόνων μέσων καὶ τρόπων καλλιέργειας τῆς γῆς καὶ κτηνοτροφικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Φορεῖς κυρίως τοῦ ἐκ παραδόσεως βίου τούτου εἶναι ἀκόμη μόνον οἱ ὑπὲρ τὴν μέσην ἡλικίαν εὗρισκόμενοι, τῆς νεωτέρας γενεᾶς ἀκολουθούσης καὶ προσαρμολομένης πρὸς τὰς νέας πολιτιστικὰς μορφὰς τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Ἐκ τῆς συλλεχθείσης ὕλης ταύτης ἰδιαίτερός ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ παραδόσεις. Αὗται, ὡς γνωστόν, ἀποτελοῦν δι' ἑκάστον τόπον τὴν κατὰ παράδοσιν, δηλαδὴ εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ταυτοῦν ἡμισυνωνμίαν του. Ὑπὸ τὴν σημερινὴν τὴν μορφήν διαμορφωμένην συμπερικλείουσιν ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ καὶ ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνων τοπικῶν γεγονότων, διασώζουσι στοιχεία ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Αἱ καταγραφεῖσαι δημῳδαὶ παραδόσεις τῆς Λέρου διακρίνονται εἰς μυθολογικάς, ἱστορικάς, ἀγιολογικάς, ἐκκλησιῶν κ. ἄ. Ἐκ τούτων κάμνομεν λόγον ἐνταῦθα περὶ τῶν μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν παραδόσεων, οἷαι αἱ περὶ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Λέρου, αἱ περὶ τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου καὶ αἱ περὶ τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου ἐν Λέρῳ, εἰτα δὲ ἱδρυτοῦ τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάτμῳ.

Αἱ παραδόσεις περὶ τὸν *ὅσιον Χριστόδουλον* (σ. 167 - 168, 184 - 85)¹ ἀναφέρονται περὶ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἐκ Μ. Ἀσίας εἰς Κῶ καὶ ἐξ αὐτῆς εἰς Λέρον ἔνθα ἔδρυσεν εἰς τὸ Λακκὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου (σελ. 167), μετόχιον μέχρι πρό τινας τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου· εἰτα δὲ περὶ τῆς διαπεραιώσεώς του ἐκ Λέρου εἰς Πάτμον, ὅτε μαθοῦσα ἡ βασίλισσα, σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, περὶ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Λέρου ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὸν κάμπον τοῦ Παρθενίου ἐν Λέρῳ, ἀνήκοντα μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Πάτμου. Κατὰ τὴν πρώτην παράδοσιν (σ. 167-68) ὁ *ὅσιος Χριστόδουλος ἤφυνεν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν*

¹ Αἱ παραπομπαί, ὡς καὶ κατωτέρω, γίνονται εἰς τὴν ὡς ἄνω (βλ. σ. 249) ὑπ' ἀρ. 2279 χειρογράφων συλλογὴν.

κ' ἦρθε στήν Κώ κ' ἔχτισε τὸ ναὸ τῆς Παναγίας. Ὑπειδὴς ὁρχότανε πολλὺς κόσμος νὰ τότε βρῇ καὶ δὲν τὸν ἄφηνε ἡσυχο, ἦφνε κ' ἦρθε στὴ Λέρο στὸ Λακκὶ κ' ἔχτισε τὸ ναὸ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Μετά, ὁπειδὴς δὲν τὸν ἄφηνε ὁ κόσμος ἡσυχο, ἦφνε κ' ἐπῆε στήν Πάτινο (= Πάτμον).

Ἡ βασίλισσα ἔμαθε πὼς ὁ ἅγιος Χριστόδουλος ἦφνε ἀπὸ τῆ Λέρο καὶ τότε ἐχάρισε στὸν ὅσιο Χριστόδουλο τὸν κάμπο Παρθενῶνα. Ὁ κάμπος αὐτὸς εἶναι στὸ Παρθένι κ' εἶναι ἀκόμη τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Πάτινος.

Κατὰ τὴν ἐτέραν παράδοσιν (σ. 184 - 85) ὁ ὅσιος Χριστόδουλος ἦρθε πρῶτα στὴ Λέρο καὶ ἀπὸ τῆ Λέρο ἐπῆε στήν Πάτινο. Ἐμπαρκάρησε ἀπὸ τὸ Παρθένι. Ἐχει ἓνα βράχο στήν ἄκρῃ στὴ θάλασσα ὅπου ἀκκούμπησε τὴ χέραν του κ' ἔμεινε πάνω τὸ σημάδι ὡς σήμερα. Μετὰ ἔρριξε τὸ ράσο ντον πάνω στὴ θάλασσα κ' ἐπέ-
ρασε στήν Πάτινο.

Αἱ παραδόσεις αὗται, ἐκ πρώτης ὁφείω ἀντιλογικαὶ τῆς κτήσεως τῶν ση-
μερινῶν περιοχῶν τῆς Μονῆς τῆς Πάτιμου εἰς τὴν Λέρον, ἔχουν ἱστορικὴν ἀξίαν, διότι ἀναφέρουν, συμφώνως καὶ πρὸς τὰς ἱστορικὰς πηγάς, δηλ. τὸν Χρυσόβου-
λον λόγον τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῷ 1088¹ καὶ τὴν ὑποτύπωσιν τοῦ ὁσ. Χρι-
στοδούλου² περὶ τῶν κινήσεων τοῦ τελευταίου, δηλ. τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου,
ἐκ Κώ πρὸς ἐγκατάστασίν του εἰς Πάτμον καὶ ἱδρυσίν ἐκεῖ περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου
αἰῶνος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Ἡ πρώτη παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἡ βασίλισσα ἐχάρισεν εἰς τὸν ὅσ. Χρι-
στοδούλον τὸν κάμπον Παρθενῶνα, δηλαδὴ τὴν περιοχὴν τοῦ Παρθενίου εἰς τὸ
βόρειον τμήμα τῆς νήσου Λέρον. Ἡ πληροφορία αὕτη προέρχεται πιθανότατα
ἀπὸ τὴν μοναχικὴν διατάξιν τοῦ ὁσ. Χριστοδούλου, ἔνθα ὁ ἴδιος ἀναφέρει περὶ τῆς με-
σιτεύσεως τῆς μητρὸς τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, τῆς Ἀννης Δουκαίνης τῆς Δα-
λασσηνῆς, πρὸς παραχώρησιν εἰς αὐτόν, δηλ. τὸν ὅσ. Χριστόδουλον, τῆς νήσου
Πάτμου πρὸς ἱδρυσιν ἐκεῖ Μονῆς.³ Ἰδιαιτέρως ὅμως σημαντικὴ εἶναι ἡ πληρο-
φορία τῆς ἐν λόγῳ δημώδους παραδόσεως ὅτι ὁ ὅσ. Χριστόδουλος ἦλθεν εἰς Λέρον
καὶ ὅτι διεπεραιώθη εἰς τὴν Πάτμον ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Παρθενίου, κειμένου εἰς τὸ
βόρειον μέρος τῆς νήσου. Ἡ παράδοσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται ὅτι συμπληρώ-
νει τὰς σχετικὰς εἰδήσεις τῆς μοναχικῆς διατάξεως τοῦ ὁσ. Χριστοδούλου, καθ' ἣν, λα-
βὼν οὗτος τὴν Πάτμον παρὰ τοῦ αυτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, παρεχώρησεν

¹ Βλ. Κυρίλλου ἱεροδιακόνου *Βοήθη*, Ἀκολουθία ἱερὰ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου τοῦ Θαυματουργοῦ. Ἔκδ. 3η. Ἀθήνησιν ῥωπδ', σ. 1β' κ.ἐξ.

² Ἐνθ' ἀν., σ. 63 κ.ἐξ.

³ Αὐτόθι, σ. 77.

εἰς τὸ Δημόσιον τὰς μοναστηριακὰς κτήσεις του εἰς τὸ Πυλὶ τῆς Κῶ καὶ εἰς Στρόβηλον τῆς Μ. Ἀσίας, διατηρήσας μόνον τὰς εἰς Λέρον, εἰς τὰ προάστια *Τεμένιον* καὶ *Παρθένιον*, καὶ τὰς νησιδας Ἀρχειοὶ καὶ Λειψοί.¹ Μὲ τὸ χρυσόβουλλον τῆς παραχωρήσεως εἰς χεῖρας μετέβη ὁ ὅς. Χριστόδουλος μετὰ τοῦ βασιλικοῦ νοταρίου, κριτοῦ καὶ ἀναγραφέως τῶν Κυκλάδων νήσων, Νικολάου τοῦ Τζάνδη εἰς Κῶ, ὅπου ὁ Ὅσιος παρέδωκε τὰ ἐκεῖ κτήματά του εἰς τὸ Δημόσιον, δηλαδὴ εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὸν Τζάνδη, ὕστερον δ' ἦλθε μετ' αὐτοῦ εἰς Πάτμον ὅπου καὶ παρέλαβε τὴν νῆσον.² Τὸ κείμενον τῆς ὡς ἄνω μοναχικῆς διατάξεως ὑποδηλώνει ἀπλῶς ὅτι ὁ ὅσιος Χριστόδουλος ἐγκατεστάθη ὡς κύριος καὶ εἰς τὰς λοιπὰς κτήσεις «τὰ λοιπά», αἱ ὁποῖαι ἀνεγνωρίζοντο εἰς αὐτόν, δηλαδὴ εἰς τοὺς Λειψούς, Ἀρχειοὺς καὶ τὴν Λέρον. Δὲν ἀναφέρει ὅμως περὶ τῆς ἐπισκέψεως αὐτοῦ εἰς Λέρον περὶ τῆς ὁποίας λέγει ἡ δευτέρα, ὡς ἀνωτέρω, παράδοσις. Φαίνεται ὅτι ὁ ὅσιος Χριστόδουλος, προερχόμενος ἐκ Κῶ μετὰ τοῦ βασιλικοῦ νοταρίου, τοῦ Τζάνδη, προσωρμίσθη πρῶτον εἰς τὸ σημερινὸν Λακκὶ τῆς Λέρον, ὅπου παρέλαβε τὸ προάστιον *Τεμένιον*, τὰ σημερινὰ *Τεμενιά*, ἐκεῖθεν δὲ διασχίσας τὴν νῆσον πρὸς βορρᾶν μετέβη εἰς τὸ βόρειον μέρος αὐτῆς πρὸς παραλαβὴν καὶ τοῦ ἐτέρου προαστίου τοῦ *Παρθενίου*. Εἶτα δὲ ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ ὅρμου τούτου πρὸς τὴν Πάτμον. Τὸ γεγονός τοῦτο, συμβάν περὶ τὸ 1089, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου δὲν λέγει σαφῶς ἡ γραπτὴ μαρτυρία, μᾶς τὸ διασαφὲς ἡ δημόδης παράδοσις (σελ. 184-185).

Μὲ ἰδιαίτερον ὅλως σεβασμὸν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ αἱ περὶ τὴν *Παναγίαν* τοῦ *Κάστρου* παραδόσεις (βλ. εἰς σελ. 56, 242, 273, 349). Ἡ εἰκὼν ἐνταῦθα τῆς Παναγίας εἶναι τὸ ἱερὸν παλλάδιον τῆς νήσου καὶ ἡ προστάτις τῶν κατοίκων εἰς περιστάσεις ἐξαιρετοῦ ἀνάγκης (εἰκ. 1).

Εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ Κάστρου καταφεύγουν καὶ σήμερον ἔτι πολλοὶ ἀσθενεῖς διὰ νὰ τύχουν θεραπείας.³ Αἱ μητέρες τάσσουν εἰς αὐτὴν τὰ ἄρρωστα παιδιὰ των νὰ γίνουν καλὰ καὶ τὰ προσάγουν τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς της, τὴν 15 Αὐγούστου, ἐνδεδυμένα μὲ μαῦρον ἔνδυμα καὶ ἀνυπόδητα πρὸ τῆς εἰκόνης της (βλ. σελ. 286 - 288, 290, 348.) Εἰς αὐτὴν προσέτρεχον παλαιότερον καὶ οἱ κινδυνεύοντες ἐξ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν, ὑπὸ Τούρκων, πειρατῶν καὶ ἄλλων, ἵνα σωθοῦν, αὐτὴν δ' ἐπεκαλοῦντο καὶ ἐπικαλοῦνται ἔτι οἱ ναυτιλλόμενοι εὐρισκόμενοι ἐν κινδύνῳ (βλ. σελ. 56, 242, 273, 349, 483).

¹ *Κυρίλλου* ἱεροδιακόνου *Βοήθη*, ἐνθ' ἄν., σ. 77 - 79.

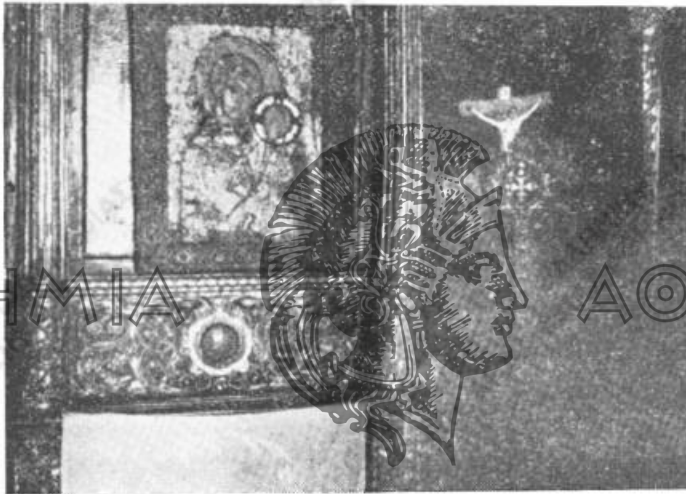
² *Αὐτόθι*, σ. 81.

³ Βλ. καὶ *Διον. Ἱ. Οἰκονομοπούλου*, *Λερισκά, ἥτοι χωρογραφία τῆς νήσου Λέρου*. Ἐν Ἀθήναις - ἐν Αἰγύπτῳ 1888, σ. 115.

Περὶ τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου κατεγράφησαν ὑπ' ἐμοῦ πέντε δημόδεις παραδόσεις χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι. Μία τῶν παραδόσεων τούτων (σ. 56) λέγει. Στὸν παλιὸ καιρὸ ἐρχόντανε ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Λέρος μιὰ φρεγάδα γιὰ ν' ἀρπάζουνε τὸ νησί. Ἡ Παναγιά τοῦ Κάστρου ἐσήκωσε ἓνα ἀνέφαλο¹ ἀπὸ στάχτη καὶ δὲν ἔβλεπαν ἀπὸ τὸ καῖκι οὔτε τεμόνι οὔτε παννιὰ νὰ κάμουνε. Μόνο ἐδῶσα πρὸς τὰ πίσω καὶ τὸ ἄνυχθῆκεν τὸ θάμα αὐτό.

Τὸν ἐρχόμενον χρόνον ντόπιοι τῆς Ἀνατολῆς ἦρθα μὲ λάδι καὶ μὲ κεριά, δῶρα τῆς Παναγίας.

Ἐτέρα παραδόσις (σ. 273) ἀναφέρει ὅτι: στὸν παλιὸ καιρὸ, πάνω στὸ Κά-

Εἰκ. 1. Ἡ Παναγία τοῦ Κάστρου.

στρο ἦσαν τὰ σπίτια. Στὴν Παναγιά στὸ Κάστρο ἦτανε ἓνας καλόγερος ποὺ τὸν ἐλέγανε Σεραφεῖμ.

Ἄμα ἐρχόντανε φρεγάδες οἱ τούρκικες καὶ ἀνεβαίνανε οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ σκαλώσουν στοὺς τοίχους τοῦ Κάστρου, τότες ὁ καλόγερος ἤβλεπεν τὴν Παναγία ποὺ ἐπῆαινε μ' ἓνα φροκάλι (=σκούπα ἀπὸ βροῦλλα) στὸ χέρι καὶ τὸ βούτα στὴ στάχτη καὶ ἐρράντιζε μ' αὐτὸ ἐκεῖα ποὺ ἔρχοντανε οἱ Τοῦρκοι καὶ τοὺς ἐστράβωνε μὲ τὴ στάχτη. Κι ὁ καλόγερος ἔλεε στὶς γυναικες νὰ κάνουν δέησι καὶ νὰ μὴ βυζαίνουν τὰ παιδιά.

Τότες εἶδε ὁ Σεραφεῖμ νὰ ἔρχωνται ἄλλα καράβια καὶ ἀπὸ τὶς φωνὲς ἄκουε πὼς εἶναι ἐλληνικά. Κι ὅπως ἦταν. Σὲ λίγο αὐτὰ τὰ καράβια ἔβαλαν φωτιά στὲς φρεγάδες τὲς τούρκικες.

¹ σύννεφον.

Ἡ δευτέρα παράδοσις αὕτη, μεταπλασμένη ἀσφαλῶς ἐκ παλαιότερας, νομίζω ὅτι διασώζει τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἀποφασιστικῆς διὰ τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 ναυμαχίας τοῦ Γέροντα τῇ 28 Αὐγ. 1824 μεταξὺ τοῦ στόλου τῶν ναυτικῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν καὶ τοῦ ἡνωμένου Τουρκο-αιγυπτιακοῦ.

Ἡ ναυμαχία αὕτη διεξήχθη εἰς τὸ στενὸν μεταξὺ Λέρου καὶ Μ. Ἀσίας, ἐθελῶντο δ' αὐτὴν ἐκ τῶν ὑψωμάτων τῆς νήσου οἱ Λέριοι. Ἡ πληροφορία τῆς παραδόσεως ὅτι ἦλθαν καράβια ἑλληνικά, τὰ ὅποια «σὲ λίγο ἔβαλαν φωτιά στὲς

Εἰκ. 2. Τὸ Κάστρο τῆς Λέρου.

φρεγάδες τὲς τούρκικες» (σ. 273) φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸ γεγονός τῆς πυρπολήσεως κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην τῆς μεγάλης ἐκ Τύνιδος ἐχθρικῆς φρεγάδας ὑπὸ τῶν ὑδραίων πυρπολητῶν Γ. Βατικιώτου καὶ Γ. Παπαντώνη.¹

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἔτι αἱ παραδόσεις: ἡ περὶ τοῦ πρώτου οἰκισμοῦ τῆς Λέρου (σελ. 166), ἡ περὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὰ Λέπιδα, ὅπου σήμερον αἱ βασιλικαὶ Σχολαὶ Λέρου, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκκλησίαν δὲν ἠδυνήθησαν οἱ Ἱταλοὶ νὰ κρημνίσουν ἀτιμώρητοι (σελ. 353 - 54) Ἐπίσης ἡ περὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, γέρον με γενειάδα, διατρίβοντος ἐν τῇ θαλάσῃ καὶ προστρέχοντος εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ἐν αὐτῇ (σελ. 404 - 405), αἱ περὶ Ἀράπηδων, φυλάκων θησαυρῶν (σελ. 422), αἱ παραδόσεις περὶ ἀναράδων (βλ. σελ. 8 - 9, 167, 295, 352 - 53),

¹ Βλ. περὶ τοῦ γεγονότος καὶ Διον. Ἰ. Οἰκονομοπούλου, Ἐνθ' ἀν., σ. 187.

αίτινες παρὰ τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά των ὡς λευκοφοροῦσαι νύμφαι καὶ χορεύουσαι πλησίον τῶν πηγῶν καὶ εἰς τὰ ἀλώνια κατὰ τὴν νύκτα ἢ τὴν μεσημβρίαν συγχέονται πρὸς τοὺς Καλικαντζάρους καὶ τὴν Γελλῶ κ. ἄ.

Ἐκ τῶν λατρευτικῶν ἔθιμων δέον νὰ σημειωθῇ τὸ τῆς παραμονῆς τῆς 1ης Σεπτεμβρίου. *Μόλις νυκτώσῃ καὶ ἀνάψουν τὸ φῶς, θὰ βάλουν χάμαι τὸ καρπούζι καὶ τὸ ροῦδι καὶ γλυκὸ τοῦ κουταλιοῦ νὰ ῥθῇ τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ τὴν νύκτα νὰ φάῃ καὶ γιὰ νὰ ῥαί τὸ σπῖτι ὀλοχρονῆς τοῦ χρόνου γεμᾶτο ὡς τὸ ροῦδι* (σελ. 24 καὶ 291).¹ Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἀσφαλῶς ἐπιβίωσις τῶν ἀρχαίων προσφορῶν.

Ἐκ τῶν νεκρικῶν νομίμων σημειοῦμεν περὶ τῆς παλαιότερον συνηθείας τῆς προθέσεως τοῦ νεκροῦ κατατεθειμένου ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας (σ. 397). Τὸ ἔθος τοῦτο συνδέεται προφανῶς πρὸς τὴν ἀρχέγονον δοξασίαν περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ νεκροῦ εἰς τὴν μητέρα γῆν.²

Τὰ κομιζόμενα εἰς τὴν ἐκκλησίαν κόλλυβα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀγ. Θεοδώρων λέγονται «κόλλυβα τοῦ κακοθανάτου γιὰ τὰ ἄνθρωποις στὴν Ἐκκλησίᾳ οἰκογένειες ποὺ ἔχουν πνιμένους καὶ σκοτωμένους, κακοθανάτισμένους, γιὰ νὰ τοὺς μνημονέψουν» (σελ. 227 - 28).

Εἰς τὸν λαϊκὸν βίον τῆς Λέσβου, ὅσα εἰς τὰ λατρευτικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα, ἐπίσης εἰς τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας καὶ ἐνεργείας καὶ εἰς ἄλλας ἐτι ἐκδηλώσεις παρατηροῦνται πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὸν τῆς γειτονικῆς Καλύμνου. Σημειῶ ὡς τοιαῦτα στοιχεῖα: τὴν μαγικὴν ἀποτροπὴν ἢ τοῦ κόψιμο τῆς τρούμπας, τοῦ ἀνεμοστροβίλου, ἐν τῇ θαλάσῃ (σελ. 5-6), τὰς περὶ στοιχειῶν δοξασίας (σελ. 185), τοὺς φανούς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κληδόνου (σελ. 413-414), τὸ ἀμίλητο νερὸ τῆς Πρωτομαγιάς (σελ. 33), τὸ τῆς προθέσεως τοῦ νεκροῦ, ὡς ἀνωτέρω, κατατεθειμένου ἐπὶ τοῦ δαπέδου (σελ. 397) κλπ., ἀπαντῶντα ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Κάλυμνον.³

Ἡ λαϊκὴ κατοικία ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν τῆς μορφὴν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα στενοεπίμηκες μὲ πρόσοψιν καὶ εἴσοδον ἐκ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι γενικώτερον Δωδεκανησιακὸς⁴ ἀλλὰ καὶ νηνησιωτικὸς. Ἐκ τούτου διαφέρει εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν του μορφὴν πύργος ἐρειπωμένος, κείμενος εἰς τὴν βορειοδυτικῶς τοῦ λιμένος Λακκὶ ἐξοχικὴν θέσιν Βαγιά

¹ Πρβλ. καὶ Διον. Ἰ. Οἰκονομόπουλον, ἔνθ' ἀν., σ. 97.

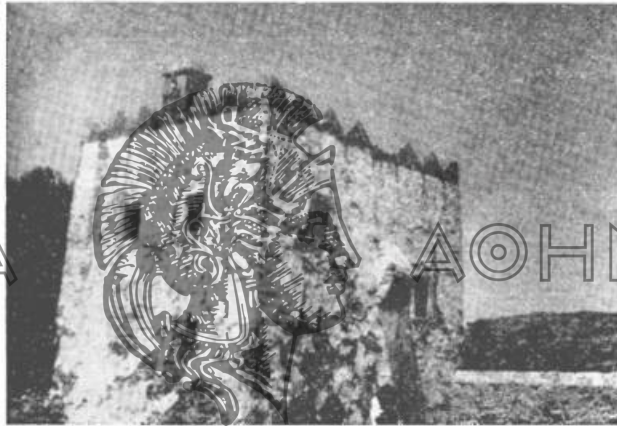
² Βλ. Alb. Dieterich, Mutter Erde, Leipz. - Berl. 1925, σελ. 25 κ.ἐξ.

³ Βλ. εἰς τὸ περ. «Καλυμνιακὸς Παλμός», ἔτ. Β' (1952-53) ἀρ. 23, σ. 23. ἔτ. Γ' (1953-54) ἀρ. 30-31, σελ. 44. ἀρ. 32, σ. 21. ἔτ. Δ' (1954-55) ἀρ. 37-39, σελ. 51.

⁴ Βλ. καὶ (Γεωργ. Ἀ. Μέγα), Λαϊκὴ κατοικία, σελ. 34, 37 (Δωδεκάνησος, τόμ. Β', Τὸ οἰκιστικὸ καὶ πλαστικὸ πρόβλημα. Ἀθῆναι 1950. Ἐκδόσεις τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομῆσεως, ἀρ. 21).

(εἰκ. 3). (Ὅμοιος πύργος, ἐστεγασμένος, σώζεται καὶ εἰς Λακκί, ὑπῆρχε δὲ καὶ τρίτος καταστραφεὶς εἰς τὴν θέσιν Βρωμόλιθος).

Ὁ πύργος τῆς Βαγιᾶς εἶναι γνωστός σήμερον μὲ διάφορα ὀνόματα, Πύργος τοῦ Ρούσου ἢ τοῦ Μαρατάκη ἢ τοῦ Σκοπελίτου, ἴσως ἐκ τῶν διαφόρων κατὰ καιροὺς κτητόρων του, φαίνεται δὲ ὅτι κατεκείτο, κατὰ πληροφορίας τῶν γεροντιότερων, πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν καὶ παλαιότερον. Ἀποτελεῖται οὗτος ἐξ ἑνὸς δωματίου, διαστάσεων ἐσωτερικῶς 5,25 μ. × 3,50 μ., τὸ ὅποῖον διὰ δύο ἐσωτερικῶν ὀρόφων (κρεββάτων) διηρεῖτο εἰς τρεῖς χώρους, τὸν ἰσόγειον, τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον ὄροφον, ἐπικοινωνοῦντας διὰ κλίμακος. Πρὸς προστασίαν τοῦ πύργου ἀπὸ ἑξωθεν ἐπιθέσεως, πλὴν τῶν παραθύρων εἰς ἀρκετὸν ὕψος, εὐρίσκεται ἄνωθεν τῆς εἰσόδου, κειμένης ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς μακρᾶς πλευρᾶς ὁ κλέφτης, ὁπλὴ ἐκ τῶν ἑνδον πρὸς τὰ ἑξω. Δι' αὐτῆς ἔρριπτον οἱ ἐντὸς ζεστό νερὸ κατὰ τῶν ἐπιχειρούντων τὴν παραβίασιν τῆς θύρας.

Οἱ πύργοι οὗτοι θὰ ἐχρησίμευον ὡς καταφύγιον ἐν κινδύνῳ ἐξ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν. Τοι-

οῦτοι πύργοι σώζονται Εἰκ. 3. Ὁ πύργος τοῦ Ρούσου, (τοῦ Μαρατάκη ἢ τοῦ Σκοπελίτου). καὶ ἐν Ρόδῳ.¹

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τέλος περὶ τοῦ πῶς ὁ λαὸς παραλαμβάνει στοιχεῖα ἐκ τῆς λογίας παραδόσεως καὶ μεταπλάσσει ταῦτα συμφώνως πρὸς τὸ ἰδικόν του πνεῦμα ἀποτελεῖ ἡ κατωτέρω διήγησις τοῦ Ἀριστείδου Ζόρζου, ἐτῶν 72, ἀγραμμάτου (σελ. 140).

Κάποιος τοσπάνης ἔμενε σ' ἓνα νησι πάνω μὲ τὴ γυναῖκα του, τὰ ζῶα ντου, πρόβατα, κατσίκες, ἀελιές (=ἀγέλαδες), γαδούρι, φοράδα, ἓνα γουρουνί, ἓνα μουλάρι.

Ὅπου ἡ γυναῖκα αὐτὴ ἐγέννησε κ' ἔκανε ἓνα ἀγοράκι. Στὸ χρόνο πόθανε ἡ μάνα. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ παιδί ἐμεγάλωνε. Ἐφτασε δεκατριῶ χρονῶ κ' ἐζήτηξε ὁ πατέρας του νὰ τ' ἀναδείξῃ, νὰ δῇ τὸν κόσμον.

Τὸ πῆρε τὸ παιδί καὶ βγαίνει στὸν Πειραιᾶ. Βλέπει μιὰ γυναῖκα τὸ παιδί. «Πατέρα, τί ναι αὐτό;» — «Διάλογος, παιδί μου», τοῦ λέει ὁ πατέρας.

¹ Βλ. Ἀναστ. Βρόντη, Παλιὰ σπίτια τῆς Ρόδου, Ρόδος 1950, σ. 32.

Πάει παραπάνω. «Πατέρα! νά κι ἄλλος διάολος».

— «Τὸ ξέρω, παιδί μου», λέει ὁ πατέρας.

— «Πατέρα, νά κι ἄλλος διάολος!»

Βλέπει ἀπὸ δῶ, βλέπει ἀπὸ κεῖ τὸ παιδί.

Πᾶνε σ' ἓνα ξενοδοχεῖο γιὰ νὰ φᾶνε. Ἐκεῖ ποὺ φάγανε τοῦ λέει ὁ πατέρας. «Παιδί μου, μὴ ντροπιαστῇς νὰ μοῦ πῇς, τί σ' ἀρέσει σ' αὐτὸ τὸν κόσμο».

«Πατέρα! μ' ἀρέσει ὁ διάολος», εἶπε τὸ παιδί.

Τῆς λαϊκῆς διηγῆσεως ταύτης, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε τύχει εὐρυτέρας ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐπεξεργασίας διὰ τῆς προσθήκης εἰς αὐτὴν θεματικῶν στοιχείων ἐκ τῶν περὶ τὸν διάβολον καὶ τὴν γυναῖκα παραμυθιακῶν καὶ εὐτραπέλων διηγῆσεων, ὁπότε πλέον θὰ καθίστατο δυσδιάκριτος, ἡ ἀρχικὴ πηγὴ αὐτῆς εἶναι τὸ γνωστὸν λογοτεχνικὸν ἔργον τοῦ Ἰωάννου Κονδυλάκη, «Ὁ Πατούχας».

Β

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΜΕΓΑΛΗΣΙ ΛΕΥΚΑΔΟΣ

(1 - 15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1958)¹

ΥΠΟ ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τὸ Μεγανῆσι, γνωστὸν ἐπισήμως καὶ ὡς Τάφος, κεῖται νοτίως καὶ ἀνατολικῶς τῆς νήσου Λευκάδος, ἀπομαρτύνει δὲ μετὰ τῆς ἐτέρας νησίδος Καλάμου οἰονεὶ γέφυραν πρὸς τὴν κεντρικὴν Ἀκαδημανίαν. Εἶναι ἡ μεγίστη μεταξὺ τῶν νησίδων Σκορπιός, Σκορπίδι, Σπάρτη, Ἰσοκαρι, Χελώνι καὶ Μαδουρὴ τοῦ Λευκαδίου ἀρχιπελάγους ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς. Εἶναι πιθανώτατα ἡ Ὅμηρικὴ Τάφος (Ὀδυσσ. α, στ. 103 - 5, 180 - 7 καὶ 264), ἐκ τούτου δὲ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὀμιλοῦν μεθ' ὑπερηφανείας διὰ τοὺς ἀρχαίους βασιλεῖς τῆς νήσου Πτερέλαον καὶ Μέντην, δεικνύοντες σχετικὰ ἀρχαιολογικὰς τοποθεσίας, ἀπεικονίζον δὲ τούτους καὶ εἰς τὰς σφραγίδας τῶν Κοινοτήτων τῶν.

Ἡ νῆσος ἔχει ἐμβαδὸν 24 τετραγ. χιλιομέτρων, εἶναι πλατυκέφαλος καὶ μονοσκελῆς, πολύκολπος εἰς τὸ βόρειον τμήμα καὶ βραχέως εἰς τὸ νοτιοδυτικόν, ὀρεινὴ καὶ ἄγονος κατὰ τὸ μῆκος αὐτῆς, καλλιεργεῖται ὁμως καὶ εἶναι πλήρης ἐλαιοδένδρων εἰς τὸ πλατὺ τμήμα τῆς.

Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἔχουν συγκεντρωθῇ οἱ 2.800 κάτοικοι τῆς νήσου, οἰκοῦντες εἰς τρεῖς ἰσοπληθεῖς κοινότητες, τὸ Βαθύ, πρωτεύον ἐπίνειον εἰς τὸν ὁμώνυμον κόλπον· τὸ Σπαρτοχώρι, ἄνωθεν ἐτέρου κόλπου δυτικώτερον, καὶ τὸ Κατωμέρι, εἰς τοὺς ὑπερθεὶν τοῦ Βαθέος λόφους. Αἱ κοινότητες αὗται ἀπετέ-

¹ Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἐγένετο συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπ' ἀριθμ. 36794 τῆς 17 Ἰουνίου 1958.